

miniatuur

Jaargang 29

3

Oktober 2025

Vereniging Vrienden Martinikerk

Secretariaat
Martinikerkhof 3
9712 JG Groningen

Telefoon
050 311 12 77

E-mail
vriendenmartinikerkgmail.com

Website
www.vriendenmartinikerkg.nl
www.martinikerkg.nl

Colofon

Redactie
Sharon van Dijk
Ton Heuvelmans
Tonko Ufkes
Jan Visser

E-mail
info@martinikerkg.nl

Druk
MarneVeenstra
Groningen

HET ORGEL OPNIEUW BELICHT

meer op pagina 2

▲ Foto lpe van der Deen.

Licht

Jan Visser

In augustus dit jaar is in de Martinikerk de verlichting vervangen. De oude armaturen met spots gingen steeds meer gebreken vertonen: lampen die niet meer aangingen of knipperden. Bovendien bleven de schilderijen van Egbert Modderman in de kooromgang onverlicht. Tijd dus om nieuwe, moderne en energiezuinige verlichting aan te brengen. Als je vandaag in de kerk om je heen kijkt zie je overal lampen: elektrisch licht, spots, kroonluchters en schijnwerpers op de glas-in-lood ramen, zodat ze van buiten te zien zijn. Licht in de Martinikerk, maar hoe was de situatie vroeger?

Rond 1200 was de Martinikerk een romaanse kerk: met dikke muren en kleine ramen. Binnen was het veelal donker, schemerig: een sombere, mystieke ruimte. Er was verlichting met waskaarsen, soms met toortsen of olielampen. Het meeste licht was bij het altaar in het koor.

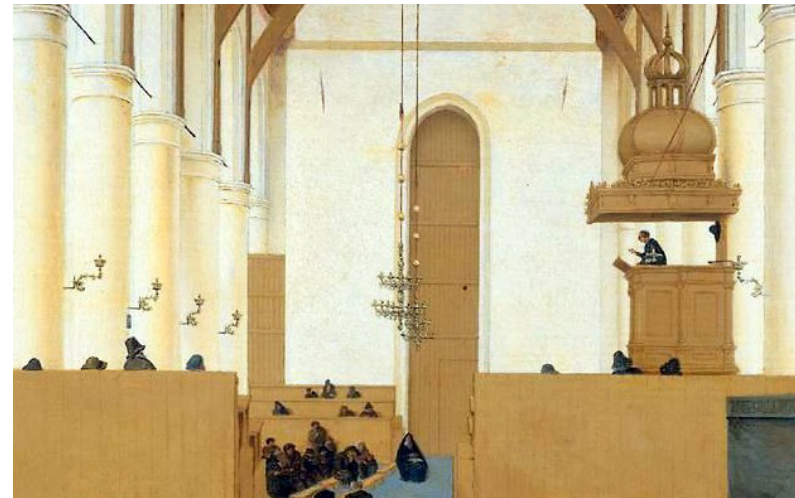
▲ Romaanse kerk Jannum, Friesland (foto Warner B. Banga).

Toen de Martinikerk in de 15de eeuw is uitgebreid kwamen er grote gotische ramen waardoor meer daglicht binnenviel. Maar 's avonds en in de wintertijd was meer verlichting nodig, meestal met kaarsen in het midden van de kerk. In de zijbeuken

bleef het schemerig. Daar vond je altaren voor bepaalde heiligen of voor de gilden. Bij zo'n altaar stonden afbeeldingen van heiligen (retabels), gildetekens met kaarsen, of er hing een olielamp.

Voor zover wij weten hebben in de Martinikerk ongeveer twintig altaren gestaan. Het hoofdaltaar was voor de verering van Sint Jan (Johannes de Doper). Van sommige gilde-altaren weten we iets over de verlichting: in 1373 wordt in het statuut van het Schoenmakers- en Leerlooiersgilde voorgeschreven 'Een keerse to holden in sunte meertens kercke ...'. Bij het Schuitvaardersgilde spreekt men in 1403 over het aanbrengen van 'Een licht inde ere Godes hangende in St Meertenskercke'. Het Brouwersgilde bepaalde in 1424 '... opdat God hijr van mede ghe eert werde, soe sal elck ampt man gheuen nu int begin een butteken (een munt) tot ener lampe die men hanghen sal to sunte Martin. Ende voert elckes iaers ene butteke to de lampen mede te holdene'. In 1499 schreef het Hoedemakersgilde voor een 'candelam in fano S. Martini habere in honorem Christi ...'. (een kaars te branden in de kerk van St. Martinus ter ere van Christus.)

Om een indruk te krijgen van de verlichting in kerken in de 16de en 17de eeuw moet je schilderijen bekijken van o.a. Pieter Saenredam (1597-1665). Hij is beroemd als fijnschilder van kerkinterieurs.

▲ Kerk in Assendelft (Pieter Saenredam, 1649) Rijksmuseum Amsterdam.

Op 28 januari 1664 schonk het Koopmans- en Kramersgilde aan het koor van de Martinikerk 'een koperen kroon met dertig armen met onderaan een druive, wegende 827 ponden' (ca. 400 kg). In hetzelfde jaar schonken hoofdman Emmelenkamp en zijn vrouw een koperen balustrade voor de ingang van het koor. In 1667 schonk het Brouwersgilde een kroon voor het provinciaal gestoelte. Beide kronen hingen er tot het jaar 1837. Toen werd ook de balustrade als 'zonder wezenlijk nut voor de kerk' simpelweg opgeruimd. Op die plaats kwam later het zogenaamde vrouwengestoelte te staan.

In de 17de en 18de eeuw verandert hieraan weinig. In 1832 klagen de predikanten over te weinig licht op de preekstoel. De kerkvoogden besluiten een zogenaamde 'Engelse lamp in de kap van de Predikstoel' aan te brengen.

Begin 1833 spreken de Heeren Kerkvoogden over verbeteringen in de Martinikerk, over de verlichting, het orgel en het aantal zitplaatsen. Voor aanpassing van de verlichting is echter nog geen geld. In 1836 besluit men om een aantal koperen kroonluchters te verkopen, evenals onderdelen van een lessenaar en het koperen hek tussen schip en koor. Een kleine kroonluchter blijft buiten de verkoop. Uit de opbrengst van het koper zal avondmaalsilver worden aangeschaft. Tegelijk besluit men tot de aankoop van vijf ijzeren kroonluchters met Engelse lampen. Het koper wordt in 1839 verkocht aan de firma Bont

▲ Een Engelse lamp in de kerk van Fransum (foto Gert Hardeman).

in Amsterdam. De opbrengst van 800 gulden staat vermeld in de boekhouding van 1840.

Heibel in Mokum: een samenvatting van drie brieven in het archief van de Kerkvoogden van de Martinikerk

Overgebleven koperen kroonluchters zullen worden hersteld door de firma Bont in Amsterdam. Het vervoer gaat november 1839 per schip. Maar helaas gaat onderweg iets mis: bij aankomst in Amsterdam ontbreekt een groot aantal onderdelen: vier van de twaalf schotels/blakers en van veertig grote en kleine armen waren de krullen met geweld/ nijptang afgebroken. De verzender verklaart alles compleet aan de schipper te hebben afgeleverd. Uit een brief van december 1839 blijkt dat bij het laden een kist is beschadigd, waarna de inhoud is overgepakt door twee knechten, van wie ene Manus uit de Sluisstraat te Groningen wordt verdacht van de diefstal. Er wordt aangifte gedaan bij de politie. De verzender en de schipper pleiten zich vrij. De afloop is helaas onbekend.

Nu het koperen hek voor het koor weg is, komt er ruimte om daar een nieuw zogenaamd vrouwengestoelte te maken. Het voorstel daarvoor wordt in 1838 echter voorlopig aangehouden. In 1843 wordt wel een professorengestoelte gebouwd vóór het orgel. Maar dan breekt een belangrijk jaar aan in de geschiedenis van de Martinikerk: 1854.

▲ Gasverlichting in ijzeren kronen (fotograaf onbekend, Groninger Archieven).

Het Boter- en Broodhuisje wordt afgebroken en de kerk wordt ingrijpend vertimmerd: er komt een houten vloer in plaats van de stenen vloer. In de hele kerk wordt een gasleiding aangelegd: er komt gasverlichting! In 1854 krijgt de stad Groningen een gasfabriek, en de Martinikerk wordt daar als een van de eerste gebouwen op aangesloten: gasverlichting dus in de vijf ijzeren kronen.

In grote lijnen blijft deze verlichting tot 1910, wanneer elektrisch licht het gaslicht vervangt.

▲ Elektrische verlichting (fotograaf onbekend, Groninger Archieven).

Dit zal zo blijven tot de grote restauratie van 1962-1975. Dan komen er grote lampen van Muranoglas waarvan men zegt dat ze bij de voltooiing van de restauratie zijn geschonken door de firma Theodorus Niemeijer, de bekende tabaksfabrikant uit Groningen. Daarom zien sommigen die lampen als sigaretten, met in het midden een sigaar. Ze worden ook wel 'Caballero's' genoemd, omdat dit een sigarettenmerk was van Niemeijer.

▲ Foto Jan Visser.

In december 2009 worden deze lampen vervangen door armaturen met halogeenspots.

▲ Foto Jan Visser.

Door een bijzondere schenking van de Erven van der Kamp verkrijgt de Martinikerk in 2016 weer vier grote koperen kroonluchters: een geweldige verbetering in de sfeervolle verlichting van de kerk, zoals het eerder ook was.

▲ Foto Vincent Erdin.

Bronnen

C.H. van Rhijn, *Templa Groningana*, Groningen 1910
E.J. Diest Lorgion, *Stad Groningen* (deel twee) 1600-1856
Groninger Archieven, *Kerkvoogdij Martinikerk*, ingang 1518-120
E.O. van der Werff, *Martini, kerk en toren*, Groningen 2003, pag. 132-133

En nu, in 2025, zijn de spots vervangen door ledlampen – kosten ca. € 110.000 – waaraan door de Vereniging Vrienden Martinikerk en door crowdfunding is bijgedragen.

Veel licht nu dus in de Martinikerk, veel meer dan in de middeleeuwen. Maar soms verlangen we even terug naar die tijd met spaarzame verlichting door kaarsen. Op de tweede donderdag van de maand is er een 'Spoor van licht', met een slang van zo'n 400 waxinelichtjes door de kerk. Voorbijgangers rondom de Grote Markt krijgen een kaars aangeboden en worden uitgenodigd die aan te steken in de Martinikerk. Een spoor van lichtjes leidt naar het hoogkoor, waar je bij schemerig licht kunt luisteren naar muziek, waar je een gesprek kunt hebben met een predikant, kunt mediteren of bidden. Dat zijn momenten van rust in een hectische tijd, zoals in de middeleeuwen.

▲ Spoor van licht (foto Vincent Erdin).

Het humanisme, de Sint-Maartensschool en de Martinikerk

Sharon van Dijk

Het oudste gedeelte van het Provinciehuis van Groningen dateert uit de vijftiende eeuw. Hier was vroeger de Latijnse Sint-Maartensschool gevestigd.

In het begin van de 16de eeuw hervormde Nicolaus Lesdorp de Latijnse school naar het voorbeeld van de Latijnse scholen in Zwolle en Deventer. In deze tijd was Wilhelmus Frederici (1455-1525) hoofdpastoor van de Martinikerk, de hoogste geestelijke in de stad. Hij kreeg deze positie in 1485. Naar hem is de Fredericikamer in de Martinikerk genoemd (zie ook *Miniatuur* 2024-3). Lesdorp was (net als Erasmus) een leerling van Alexander Hegius (1439/1440-1498), rector van de Latijnse school in Deventer en als gevolg van zijn hervormingen in navolging van Hegius werd de Groningse school zelf een

voorbeeld voor scholen elders. Hegius had ook andere connecties met Groningen; hij was een goede vriend van de bekende humanist Rudolf Agricola (1444-1485) en, samen met onder meer Frederici en Wessel Gansfort (1419-1489), onderdeel van de Aduarder Kring, de humanistische kring die door de stichters van de universiteit in Groningen als hun eigen fundament werd gezien.

Onlangs heeft de afdeling Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek een gedrukt werkje van Hegius weten te bemachtigen. Het is een werkje uit 1503,

vrij vroeg in de geschiedenis van het drukken, en wordt een post-incunabel genoemd (een incunabel, of wiegendruk, is een werk gedrukt vóór 1501). Het is gedrukt in Deventer. Zoals je kunt zien zijn er ter versiering met de hand rode lijntjes gezet in alle hoofdletters. Dit wordt rubricering genoemd.

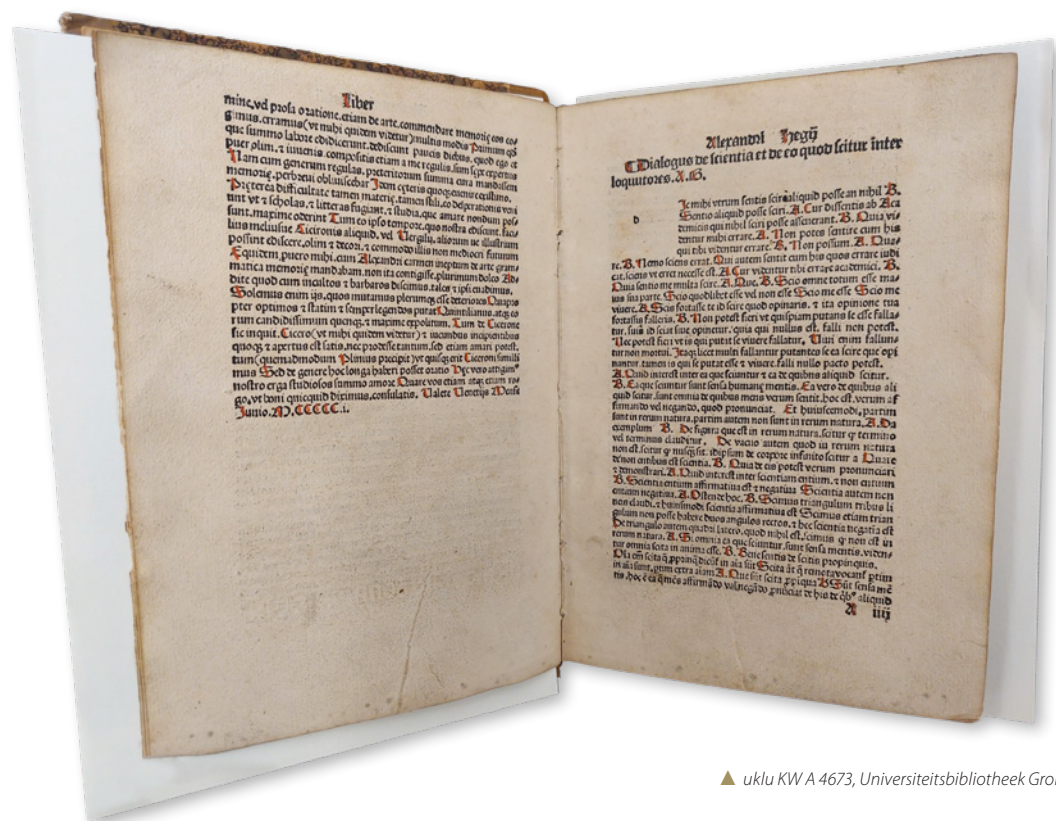
Toen Wilhelmus Frederici overleed in 1525 liet hij zijn collectie boeken na aan de Librije van de Martinikerk, waar ze tot 1624 zouden blijven. Toen werden de boeken van de Martinikerk overgedragen aan de Universiteitsbibliotheek. Ten minste twaalf van onze incunabelen en twee post-incunabelen komen uit de boekencollectie van Frederici. Deze boeken bevatten eigenhandig geschreven inscripties die duidelijk maken dat ze van Frederici zijn geweest. Je kunt bij een aantal van deze boeken zien dat ze in de Martinikerk aan de ketting hebben gelegen. Gaten (en soms roest) zijn zichtbaar in het achterplat van de monastieke banden.

▲ HS 158, Universiteitsbibliotheek Groningen, Bijzondere Collecties.

Hegius' leerling Lesdorp overleed in 1530. Hij werd opgevolgd door Regnerus Praedinius, naar wie het Praedinius Gymnasium in de stad (de opvolger van de Latijnse school) nog steeds is vernoemd. Praedinius zelf had onderwijs genoten bij de Broeders des Gemenen Levens in Groningen en aan de Universiteit van Leuven. Na zijn aantreden wist hij de Latijnse school nog verder tot bloei te brengen dan Lesdorp had gedaan.

Uiteraard hebben we ook boeken die van Praedinius zijn geweest. Het meest bekende is een werk dat bekend staat als de Lutherbijbel (uklu HANDS 494). Het gaat hier echter niet om een Bijbel geschreven door Luther, maar om een exemplaar van het Nieuwe Testament uit 1527, bewerkt door Erasmus van Rotterdam (1466-1536). Het is in het bezit geweest van de hervormer Maarten Luther (1483-1546), die er verschillende aantekeningen in heeft gemaakt waarin hij hard uithaalt naar Erasmus. In 1555 kwam het in handen van Praedinius, die in zijn (veel uitgebreidere) aantekeningen in rode inkt opkomt voor Erasmus. Minder bekend is een klein handschrift met Cicero's *De Officiis*, dat niet alleen van Praedinius is geweest, maar, zoals de inscripties achterin aangeven, door hem geschonken is aan Menso Alting, de predikant en kerkhervormer, die op 27 juli 1594 voor het eerst in de gezuiverde Martinikerk preekte. Praedinius schreef in dit boek dat het eerder van de reeds genoemde Wessel Gansfort was geweest, de vroege humanist en theoloog.

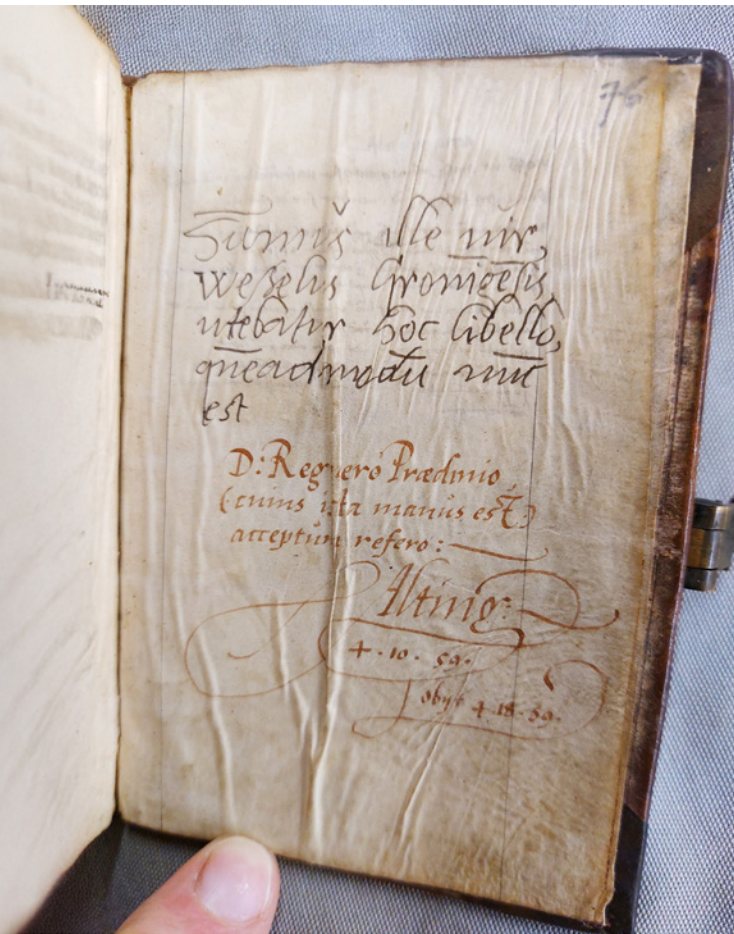

▲ uklu KW A 4673, Universiteitsbibliotheek Groningen, Bijzondere Collecties.

▲ INC 18 (1), Universiteitsbibliotheek Groningen, Bijzondere Collecties. Eén van de boeken die van Frederici is geweest, met sporen van de ketting.

Vervolg ►

▲ HS 158, Universiteitsbibliotheek Groningen, Bijzondere Collecties.

Gansfort's theologische standpunten hebben een grote invloed gehad op de Reformatie. Na zijn overlijden in 1489 werd hij begraven in het Clarissenklooster te Groningen. In de 19de eeuw werd zijn graf overgebracht naar de Martinikerk, waar het nog steeds te zien is (westzijde van het schip).

De Martinikerk en de Sint-Maartensschool speelden samen een cruciale rol in het onderwijs en de geleerdheid in Groningen. Zij waren nauw verbonden met de Aduarder Kring en lagen ten grondslag aan Groningen als stad van studenten en wetenschap. Alle genoemde boeken zijn onderdeel van dit verhaal, en u bent van harte welkom om ze in te komen zien bij de afdeling Bijzondere Collecties in de Universiteitsbibliotheek.

Bronvermelding

K. van Berkel. *Universiteit van Het Noorden. Vier Eeuwen Academisch Leven in Groningen / Deel I, de Oude Universiteit, 1614-1876*. Hilversum: Verloren, 2014.

P.C. Molhuysen, P.J. Blok, L. Knappert and F. Kossmann. *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. Leiden: A.W. Sijthoff, 1937.

Vereeniging Vrienden van de Martinikerk Sylvia Oosterhuis

Activiteiten rondom 11 november: de Martinusdagen en een benefietmaaltijd

Ook dit jaar wordt er weer een benefietmaaltijd georganiseerd en wel op maandag 3 november. Voor dit diner in de Martinikerk ontvangt u separaat een uitnodiging en meer informatie. Zoals gebruikelijk wordt dit diner bereid door het Feithhuis dat garant staat voor een heerlijke winterse maaltijd van gans, rode kool en aardappelpuree. Vanzelfsprekend zal er ook een vegetarische variant zijn.

Dak- en thuislozen kunnen een dag later genieten van eenzelfde maaltijd. De opbrengst van de benefietmaaltijd is bestemd voor voedselbonnen die aan de dak- en thuislozen worden uitgereikt.

Op of rond 11 november wordt traditiegetrouw een activiteit voor kinderen georganiseerd. In 2024 kwamen 230 kinderen van de IKC Borgman-Oosterpoort, samen met ouders, grootouders en begeleiders rond 12 uur naar de Martinikerk om het Sint Maartenverhaal te horen. Dit werd verteld door Frank Belt, op het orgel begeleid door Eeuwe Zijlstra. Na afloop kregen de kinderen warme chocolademelk en mochten ze wat lekkers pakken. Ook dit jaar hopen we weer kinderen te ontvangen. Deze muzikale activiteit zal plaatsvinden op maandag 10 november van 12 tot 13 uur. Ook u bent van harte welkom om dit evenement bij te wonen!